

EKONOMİDE SANAYİSİZLEŞME VE OECD ÜLKELERİNE ETKİLERİ

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 33, Sayı 2, 2015,
s. 85-111

Oytun MEÇİK

Yrd.Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü,
oytunm@ogu.edu.tr

Muharrem AFŞAR

Prof.Dr., Anadolu Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü
mafsar@anadolu.edu.tr

*Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında kabul edilen
"Ekonomideki Yapısal Dönüşümlerin İşgücü
Piyasaları Üzerine Etkileri" başlıklı Doktora
Tezinden türetilmiştir.*

Ö

z: Bu çalışmada, OECD ülkelerindeki sanayisizleşme sürecinde ekonomideki yapısal değişmelerin etkileri panel veri modelleri kullanılarak analiz edilmiştir. Bir ülkenin sanayi sektörünün istihdamdaki payında meydana gelen azalmanın artan sanayisizleşmeye işaret ettiği bilinmektedir. Analiz bulguları, ekonomideki sanayisizleşme sürecinin işgücü piyasaları üzerinde önemli etkilerinin söz konusu olduğunu göstermiştir. Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu, sanayi sektörü istihdamı ile kişi başına düşen hâsıla, sabit sermaye ve doğrudan yabancı yatırım girişi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığıdır.

Anahtar Sözcükler: Yapısal Dönüşüm,
Sanayisizleşme, İşgücü Piyasası, OECD Ülkeleri.

DEINDUSTRIALIZATION IN THE ECONOMY AND THE IMPACTS ON OECD COUNTRIES

Hacettepe University
Journal of Economics and
Administrative Sciences Vol.
33, Issue 1, 2015,
p. 85-111

Oytun MEÇİK

Assist.Prof.Dr., Eskişehir Osmangazi
Univrsiy,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,,
Department of Economics,
oytunm@ogu.edu.tr

Muharrem AFŞAR

Prof.Dr., Anadolu University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,,
Department of Economics
mafsar@anadolu.edu.tr

Abstract: In this paper, the effects of structural changes on deindustrialization process in the economies of OECD countries were examined by using panel data models. The decrease in the share of employment of industrial sector indicates increasing deindustrialization in a country. The findings of the analyses showed that the effects of deindustrialization process in the economy have significant effects on the labor markets. Another finding of the study is that there's a positive relationship between industrial sector employment and per capita income, fixed capital and foreign direct investment inflows.

Keywords: *Structural transformation, deindustrialization, labor market, OECD countries.*

GİRİŞ

Ekonominin gelişme sürecinde yapısal dönüşümlerin meydana gelmesi ve buna bağlı olarak, sektörler arasındaki dengenin zaman içerisinde değişme göstermesi olağan bir durumdur. Bu nedenle, yapısal dönüşümler kalkınma iktisadının önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ekonomideki yapısal dönüşümün, en açık ve kolaylıkla ölçülebilen karakteristiği, işgücünün mesleki kompozisyonundaki değişimdir. Yapısal dönüşüm sürecine, gelişen bir ekonomide teknik olgunluğun da eşlik etmesi beklenir ki, bu; donanım ve ekipman birikimini sağlayan, geniş yelpazede mal ve hizmet üretilmesini mümkün kılan, girişime yönelik, teknik ve işgücünün yeteneğini geliştiren nitelikte gelişmeleri kapsar (Johnston, Nielsen, 1966: 280). Üretici birimlerin, yeterli akışkanlığa sahip faktörlere sahip olmaları, değişen koşullarda etkinliğin sağlanması için gereksinim duyulan kaynak tahsisini sürdürebilir kılmaktadır. Yapısal dönüşümlerin işgücü piyasalarındaki yansımaları, genellikle birimler arasında işlerin yeniden dağılımı ve farklılaşan türde yeteneklere sahip işgücü talebi şeklinde olmaktadır (Andersson, 1998).

Kalkınma literatürü, sektörler arasında zaman içerisinde gerçekleşen işgücünün yeniden tahsisini ve üretim yapısının ağırlığındaki değişmeyi, yapısal dönüşüm olarak tanımlamaktadır¹ (Mihçı, 1998: 66). Bu süreç, tarım sektörünün istihdamdaki payında yaşanan sistematik düşüş, hizmetler sektörünün istihdamdaki payında sürekli bir artış ve sanayi sektörünün payının önce artan, sonra azalan bir özellik göstermesi ile gerçekleşmektedir (Duarte, Restuccia, 2010: 134). Böylece yapısal dönüşüm ile ekonominin uzun dönemli gelişme sürecinde tarım, sanayi ve hizmetler gibi temel iktisadi faaliyetlerin sektörel kompozisyonunun değişmesi ve ilkin işgücünün, daha sonra ise sermaye girdilerinin kullanımı ve dağılımındaki dönüşümün gerçekleşmesi ifade edilmektedir. Kısacası yapısal dönüşümler üretim faktörlerinin; ekonominin geleneksel kesiminden modern kesimine, düşük kârlılık alanlarından yüksek kârlılık alanlarına kayması olarak nitelendirilmektedir (Altıok, Tuncer, 2011: 3).

Dünya ekonomisinin gelişme sürecinde meydana gelen yapısal dönüşümlerin, bunu somutlaştıracak biçimde, Neo-Liberalizmi ve küreselleşmeyi ön plana çıkarması

ile karakterize edilmesi mümkündür. Neo-Liberalizm, kapitalizmin yeni işleyiş biçimlerini (kâr odaklılık, özelleştirmeler, finansallaşma vb.) ortaya çıkararak, dünyanın her yerinde aşamalı bir şekilde yayılmakta ve bir disiplin olarak kendisi de küreselleşmektedir (Duménil, Lévy, 2009: 26). Buna paralel olarak, küreselleşmenin, Neo-Liberal ekonomi, Laissez-Faire bireyciliği ve Post-modern kültürel nihilizm ile birlikte ilerleyen bir süreç olarak değerlendirilmesi mümkündür (Berend, 2011: 359). Zira Post-modernizm, sanayi sonrası toplumun kültür yapısını tanımlamaktadır (Kumar, 2010: 138).

Sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçiş süreci, ekonomik yapıda dönüşümlere yol açar ve sektörlerin ağırlığı değişirken, talep edilen işgücünün niteliklerinde değişimler meydana gelmektedir. Bu bağlamda, beşeri sermayenin önemi yadsınamaz hale gelmekte, “bilgi” bir üretim faktörü olarak ve Drucker’ın ifadesiyle “bilgi işçisi” kavramı ile tanımlanan işgücü, istihdamdaki dönüşümün bir göstergesi olarak önem kazanmaktadır (Bayram, 2010: 252). Çünkü küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, işletme yapılarını ve üretim teknolojisini dönüştürerek, işgücünü oluşturan insan kaynağının yapısında da değişimlere yol açmıştır. Bu yeni yapılanma süreci; “sanayi ötesi toplum”, “bilgi toplumu”, “bilgi ekonomisi” (Yılmaz, 2009: 10), “post-endüstriyel toplum”, “yenilik ekonomisi”, “yeni ekonomi” (Özgüler, 2003: 2-3), “hizmet-sınıflı toplum” ve “sanal toplum” (Bozkurt, 2012: 20-21) gibi farklı sınırlılık düzeyine sahip kavramlarla anılmaktadır. Bu süreçte, devreye giren yeni ekonomik sistemler, büyüme, yapısal değişimler ve bölgesel boyutta yeniden yapılanma üzerinde etkisini göstermiştir. Böylece başta Avrupa olmak üzere, ekonomide sanayi ile tarıma dayalı yapı şekil değiştirmiş ve haberleşme hizmetlerinin öne çıktığı bir ekonomik yapıya geçilmiştir (Berend, 2011: 9). Gerçekten de, yapısal dönüşümün doğasını ortaya koyan etiketler; küreselleşme, Neo-Liberalizm, Post-Fordizm, esnek uzmanlaşma, yeni ekonomi olarak sayıldığında herhangi bir noksanlık söz konusu olmamaktadır (Krippner, 2005: 198). Yapısal dönüşümlerin paralelinde, hızlı teknolojik değişimler, toplumun ekonomik, sosyal ve örgütsel çerçevede yeni dönüşümler geçirmesine neden olmuştur. Bunda; bilgi ve iletişim teknolojileri maliyetlerinin düşmesi, iletişim ve

bilgisayar teknolojilerinin buluşması ve uluslararası elektronik ağ ilişkilerindeki hızlı büyüme rol oynamıştır (Soete, 2004: 40).

Bu çalışma ile sanayisizleşme sürecinde ekonomideki yapısal değişmelerin etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, öncelikle sanayisizleşme süreci ve etkileri açıklanmış, ilgili literatür özeti verilmiş ve OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ülkelerinde sanayisizleşme sürecinin analizinde başvurulan yöntem ve kullanılan verilerin açıklanmasının ardından bulgular sıralanmıştır.

1. SANAYİSİZLEŞME SÜRECİ VE ETKİLERİ

20. yüzyılın ortalarında, sosyal bilimciler fiziksel malların üretilmesi yerine, hizmet üretimine odaklı ekonomik aktivitelerin başrolde olduğu bir sanayi ötesi toplumun gelişini öngörmekte idi. Gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü oranının ve buna eşlik eden üretimin, süreklilik arz eden gerilemesi ise bu öngörülerin gerçekleştiğini göstermiştir. Bu olgu, sanayisizleşme olarak adlandırılmaktadır (Kollmeyer, 2009: 1645). Sanayisizleşme olgusu, sanayi sektörünün istihdam ve hasıladaki paylarının azalan bir trende sahip olduğu durumu ifade etmekte ve endüstriyel kapasite kaybının yanı sıra, bu kaybın, ekonomik ve sosyal sonuçlarına da işaret etmektedir (Stover *vd.*, 1999: 158). Gelişmiş ülkelerde bu olgu, üretim kaybı ile değil de, üretim artış hızının düşmesi ile birlikte gözlenmektedir (Jenkins, 2001: 234-235). Özellikle sanayisizleşme sürecinin başlangıcında, imalat sanayi istihdamı ve hasılasındaki gerilemeler, gelişmiş sanayi ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerde, bu sürecin başladığının bir sinyali niteliğindedir (Peck, 2005: 134). Gelişme sürecindeki ülkelerin birçoğu, bu süreci, genellikle ekonomik kalkınmanın doğal bir sonucu olarak kabul etmektedir (Şıklar, Tonus, 2007: 608).

Sanayisizleşmenin ortaya çıkmasına yol açan yapısal değişme, ekonomik gelişme sürecinde sanayi sektörü hasılasındaki hareketlerin oluşumunda talebin gelir esnekliklerine başvurularak açıklanabilmektedir. Zira düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde, sanayi ürünleri talebinin gelir esnekliği yüksektir. Fakat zengin ülkelerde bu

esneklik düşüktür. Bu durum, sanayi sektörünün hâsıla ve istihdamdaki payının neden önce arttığı ve sonra da azaldığını açıklamaktadır (Rowthorn, Ramaswamy, 1999: 20). İmalat sektörü istihdamındaki azalma bir görüşe göre, ekonomik başarısızlığın ve güçsüzleşmenin habercisidir. Bu bağlamda, izlenecek politikaların, bu süreci durduracak veya tersine çevirecek nitelikte olması beklenmektedir. Diğer bir görüşe göre ise bu azalma, gelişmiş ekonomilerin normal bir özelliğidir ve yapısal değişimin kaçınılmaz bir sonucudur. Kısa/orta vadede ciddi problemlere yol açabilecek olan bu durum, uzun dönemde potansiyel yararları sahiptir (Rowthorn, Coutts, 2004: 3).

Sanayisizleşme sürecinde, reel sektörde sermaye miktarının artırılması amacıyla kârlılığı yeterli görülmeyen tesisler kapatılarak, mevcut sermaye, farklı girişimlere yöneltilerek finansal kaynaklarda değerlendirilmiştir. Kârın artırılmasına yönelik çabanın bir başka sonucu, az miktarda üretim yapan ya da hiç yapmayan “içi boş işletmelerin”² yaratılması olmuştur (Stover *vd.*, 1999: 159). Ücretler ve vergiler, işgücü maliyetini oluşturan faktörler olarak, farklı yerlerdeki üretim maliyet ve potansiyellerini etkilemektedir (Harrington, Warf, 1995: 28). Dolayısıyla işletmelerde kârlılık probleminin yönelik bir başka strateji, üretimin farklı ülkelere kaydırılmasıdır. Bu bağlamda, sanayisizleşmenin yaşandığı ülkelerde, iş kayıpları meydana gelirken, üretim, ücretlerin görece olarak daha düşük düzeyde olduğu ülkelere kaydırılmıştır (Stover *vd.*, 1999: 159). Böylece tekellerin önemli ve belirleyici özellikleri olan sermaye temerküzü olgusu ile kâr oranlarının düşmesinin söz konusu olduğu söylenebilir. Esnek istihdam ve sanayi sektörü istihdamının görece gerilemesinin geri planındaki dinamiklerin bu bağlamda ele alınması mümkündür.

Sanayisizleşmeyi açıklamaya yönelik birbirine rakip iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bu olguyu olumsuz bir durum olarak nitelendirmeyerek, uluslararası uzmanlaşmada yaşanan değişikliklere işaret ederken, ikinci yaklaşım, ülkeler için tedirgin edici bir durum olan imalatta rekabet gücünün zayıflığına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise imalat sanayinde rekabet gücünün zayıflığı nedeniyle yaşanan istihdam kayıpları, diğer sektörler tarafından ikame edilemeyerek, doğrudan işsizliğe katkı yapmaktadır. Sanayisizleşme ile birlikte imalat sanayinin istihdamdaki payı hızlı

bir düşüş yönünde önemli ölçüde değişmiştir³ (Jenkins, 2001: 236-239). Kuşkusuz bunda, anahtar rolün toplumun yaşam standartlarının belirleyicisi olan verimliliğe ait olduğu açıktır. Verimliliği ise işgücünün istihdam edildiği her bir saat sonucunda üretilen mal ve hizmet miktarı şekillendirmektedir (Zhang, Lee, 2009: 142). Sanayisizleşmenin oluşumunda, sanayi sektöründe hızlı verimlilik artışı birincil neden olarak değerlendirilmektedir. Clark, kalkınma ve istihdam arasındaki ilişkileri inceleyerek, sanayi sektörünün hizmetler sektöründe yaratılan verimliliği normal koşullarda aşmasının, sanayi sektörünün istihdamdaki payının yavaş olsa da, azalan bir karakteristik göstermesine neden olduğunu öne sürmüştür (Kollmeyer, 2009: 1647).

Sanayi sonrası toplum teorisi, gelişmiş toplumlarda yaşanan, hizmetler sektöründeki genişlemeyi de içerisine alan toplumsal gelişmeleri açıklamaya yönelik bir girişimdir (Furaker, 2005: 125). İleri kapitalist dünyada finans, tüketim ve eğlence odaklı bölge ve kentlerin ön plana çıkması, sanayisizleşme sürecinde aranılan türdeki sermayenin çekilmesi için bir araç özelliği göstermektedir. Ekonomideki yapısal değişiklikler; üretim, bilgi toplama ve finansman alanlarındaki gelişmelerle birlikte, 1972 yılı sonrasında⁴ öne çıkan üretim hizmetleri, finans, sigortacılık, emlak alım satımı, sağlık ve eğitim gibi hizmetler sektörü çatısı altında görülen oransal istihdam artışının altında yatan etkenlerdir (Harvey, 2010: 116-180). Bu süreçte, Engel yasasından⁵ hareketle, ülkelerin gelişme süreçlerinde sektörlerin önem derecelerinin değişkenlik gösterebileceği yönünde bir yaklaşım da söz konusudur (Kollmeyer, 2009: 1648).

Sanayisizleşme tartışmaları, ücret düzeyinin düşük olduğu ülkelerle, yüksek ücret düzeyinin geçerli olduğu OECD ülkeleri arasındaki ilişkilerin, uluslararası ticaret bağlamında dengesizliğe yol açacağı ekseninde düğümlenmektedir. Çünkü küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, düşük iş ve çevre standartlarına karşın, bu ülkelerdeki maliyet avantajını dikkat çekici bulmaktadır. Bu doğrultuda, birçok OECD ülkesinde görülen sanayisizleşme süreci kaçınılmaz olmaktadır (Brakman *vd.*, 2012: 40). Ancak Kollmeyer (2009: 1668) sanayi sektörü istihdamının zengin ve verimli ülkelerde tümüyle önemini yitirmeyeceğini vurgulamaktadır.

Sanayi ötesi toplumda, sanayi toplumuna kıyasla, doğal kaynakların kullanımı daha sınırlı olduğundan, doğayı yok edici veya kirletici etkiler daha az görülmektedir. Üstelik bu toplumun getirdiği altyapı, fonksiyonel üstyapı alanları olan üretim, tüketim, kaynak dağıtım ve bölüşüme dair yeni boyutlar getirmektedir. Böylece üretimde ve tüketimde verimlilik ve etkinlik hızla artmaktadır (Erkan, 1998: 115). Bu doğrultuda, ekonominin sektörleri arasında hizmetler sektörünün önlenemez yükselişi söz konusu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin sanayi ve hizmetler sektörlerinin kalkınma bağlamındaki rollerini Kaldoryen çerçevede değerlendiren Dasgupta ve Singh (2006: 15), sanayi sektörünün kritik rolünün sürdüğünü ve hizmetlerin bilişim teknolojileri ile bağlantılı olması aracılığıyla Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda pozitif katkı yaptığını ortaya koymuştur.

Hizmetler sektöründeki hızlı gelişim sürecinin, imalat sanayii aleyhine olup olmaması tartışılan bir konu olsa da, gerçekte karışıklıktan ziyade, üretim ve tüketim tarzının denkliği hususunda sektörlerin giderek artan ölçüde birbiriyle bağlantılı olduğu ve sistemik bir iktisadi işleyişte, hizmetlerin ekonomik ağına yaşamsal yapı taşlarını oluşturduğu düşünülmektedir (Kaynak, 2005: 139). Hizmetler sektörü, dünya ticaretinde artan payı ile bir ülkenin hizmetler sektörünün ortalama büyüklüğü ve şeklinin, ülkenin bazı hizmet alanlarındaki rekabet gücü ile açıklanabilir hale gelmesine neden olmaktadır (Rubery, Grimshaw, 2003: 77). Ayrıca hizmetler sektörünün, gelişen alt sektörleri ve özel firmalar ile işsizliği azaltıcı yönde bir katkısının bulunduğu da vurgulanmalıdır (Boeri, 2000: 18). İşgücü yoğun bir sektör olan hizmetler sektörü, düzensiz istihdama açık olup, geleneksel sendikal örgütlenme mevcudiyeti bu sektörde bulunmamaktadır. Böylece hizmetler sektöründe, daha fazla artı değer üretimi mümkün olmakta ve ekonomi için rahatlatıcı bir rol üstlenilmektedir (Belek, 2010: 26).

Sanayisizleşmenin işgücü piyasası boyutundaki bir diğer yansıması, özellikle hizmetler sektörü kapsamında yer alan iş kollarını ilgilendirmektedir. İşgücü piyasasındaki esnekleşme akımı, bu sektörün genellikle ihtiyaç duyduğu nitelikte; çalışma saatleri ve ücretlerin değişken koşullara adapte olmasını sağlayacak bir yapıya bürünmesini sağlamak ve aynı derecede işgücünün verimliliğini artırıcı rol

oyunmaktadır (Demircioğlu, Engin, 2002: 52). Dolayısıyla esnek çalışmanın en uygun ve yaygın olduğu sektör, hizmetler sektörüdür. Böylece tarımın hâkim sektör olduğu dönemin ücretsiz aile işçiliğinden sanayi toplumunun bir getirisi olan ücretli işgücüne geçilmiş ve sanayi-ötesi topluma dönüşüm süreci, çalışma koşulları net biçimde belirlenmiş sanayi toplumunun ücretli işgücü oranının gerilediği ve esnek çalışma koşullarında çalışan işgücünün yaygınlaştığı bir duruma yol açmıştır (Bozkurt, 2012: 69). Bununla birlikte, kısmen teknoloji ve düzenleme alanındaki değişikliklerin ve dönemin önemli dönüm noktalarında yüksek işsizliğin güçlü etkisiyle çalışma sürecinde yaşanan dönüşüm, süresiz işgücünün ortaya çıkışı ve kadınların işgücüne katılımı ile çalışma pratikleri üzerinde güçlü etkilere sahip olmuştur (Lapavitsas, 2009: 40).

Sanayi toplumundan, sanayi ötesi topluma doğru yaşanan dönüşüm, teknolojik gelişmeler ve yaşamın tüm alanını etkileyen değişimlerle birlikte, ağır endüstrilerdeki azalma ve hizmet sektöründeki büyüme şeklinde sonuç vermiş ve küreselleşmenin etkisi ile işletme yapıları, iş ve çalışma koşullarında değişimler meydana gelmiştir (Yılmaz, 2009: 5). Bu şartlar altında, 21. yüzyılın toplumsal yapısı, sanayi toplumunun kurum ve kurallarından farklı gereksinimlere yol açmaktadır. Böylece üretim ilişkilerinde çok önemli değişiklikler meydana gelmiş, yeni toplumsal sınıflar oluşmuş ve ulus devlet sınırları ortadan kalkmıştır (Kutlu, Taban, 2007: 15).

Sanayi sonrası toplumlara yönelik çalışmalarında Bell ve Touraine, sanayi toplumlarının artık gelişmiş ülkelerde yer almadığını belirtmiştir. Bell, sanayi sonrası toplumun, nitelikli işgücünü barındıran hâkim bir sınıf eşliğinde, bilginin merkezde olduğu bir hizmet ekonomisinde yer aldığını ifade etmiştir (Barutçu, 2006: 48). Buna paralel olarak, sanayileşmiş dünyada işgücünün dörtte üçü hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Yine ABD’de yaratılan yeni işlerin büyük bir kısmı hizmetler sektörü çatısı altında yer almaktadır. Özünde tarım ve imalat sanayini kapsayan faaliyetler, hizmetler sektörü altında gelişmiş ekonomilerde hasıladan ve istihdamdan aslan payını⁶ almaktadır (Harrington, Warf, 1995: 53). Bu süreçte, 19. yüzyılda hızlı bir kapitalist üretim sürecine sahne olmuş, “eski” endüstriler olan; kömür madenciliği, kimya, demir ve çelik ile metal işleme endüstrilerinin oluşturduğu imalat sanayi sektörü, yükselen

kayıtlı işsizlik oranlarının eşlik ettiği bir istihdam kaybı ile karşı karşıya kalmıştır (Castree *vd.*, 2004: 141).

20. yüzyılın getirdiği endüstriyel ilişkiler, Taylorist⁷ ve Fordist⁸ akımların üretim biçimlerini, Comte'un ifadesi ile akıl, bilim ve ilerleme üzerinde yapılandırmaktadır (Bozkurt, 2011: 24). Sanayi Devriminin ardından, kitlesel üretimi şahlandıran büyük icat, Fordizm'in iş örgütlemesi ve teknolojik yenilikleri, işgücü süreci alanında eski teknikler ve işbölümünün rasyonalize edilmesi ile önemli verimlilik artışı elde etmiştir. Büyük Buhran döneminde, efektif talebi artırarak, piyasayı canlandırma amacıyla ücret artışları yapan Ford, Roosevelt'in kapitalizmi kurtarma müdahalesinin bir benzerini, tek başına denemiş, rekabet koşullarında işçi çıkarmak ve ücretleri düşürmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, Ford'un "kendi başının çaresine bakmak, iktisadi depresyonla başa çıkmanın tek yoludur" deyişine zemin hazırlarken, Fordist sistem, 1973'e kadar gelişmiş ülkelerde yüksek ama görece istikrarlı büyüme oranlarına ulaşılan bir dönem geçirilmesinde rol oynamıştır. Yükselen hayat standardı, kriz ve savaşları kontrol altına almış ve Fordizm güçlü şekilde Keynesçilikle bağ kurmuştur (Harvey, 2010: 149-152). Fordist sistemle, o dönem için, en basit işin, en hızlı ve hatasız şekilde yapılabileceği ortaya konulmuş (Belek, 2010: 18) ve kırsal kesimden yeni göç etmiş, geldiği yerle bağlarını sürdüren vasıfsız veya yarı vasıflı işçilerin istihdam edilmesi öngörülmüştür (Bozkurt, 2012: 115).

Ford, Sanayi Devrimi öncesinde ya da sonucunda dönüşüme uğramamış ülkelerde, bir iktisadi öncü değil de, iflasa davet çıkaran bir kaçık olarak görülmüştür (Hobsbawm, 1998: 39). 1939'dan önce ABD haricinde ağır ilerleyen Fordizm, 1940 sonrasında Avrupa ve Japonya'da güçlü biçimde yerleşmiştir. Sistem, savaş sonrasında, ya işgal politikaları ile ya da dolaylı yoldan Marshall Planı ve sonrasında Amerikan doğrudan yatırımları ile yaygınlaştırılmıştır (Harvey, 2010: 159-160).

Fordist üretim sisteminde kâr oranlarındaki artışın durması ve azalmaya başlaması, sistemin kendi krizini onaylamasına yol açmış, sistemin teknik ve yönetsel bütün bileşenlerinin yeniden sorgulanması gerekmiştir (Belek, 2010: 25). Küresel çapta

örgütlenen üretim, ticaretin serbestleştirilmesi ve yeniden yapılanma süreçleri doğrultusunda, büyük ölçekli ve kitlesel üretime dayalı Fordist yapıdan uzaklaşarak, esnek örgüt şekillerine dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomik yapıdaki değişimlerin talep ettiği esneklik, işletme yapıları ve üretim sistemlerini değiştirmekle kalmamakta ve işletmelerle işgücü arasında ve devletin işgücü piyasasındaki rolünde değişikliklere yol açmaktadır. Kuralsız hale gelen işgücü piyasaları ve işletmelerin esneklik talepleri, yaşam boyu istihdamı bir norm olmaktan çıkararak bir istisna haline getirmektedir (Yılmaz, 2009: 1-16). Neo-Liberalizmin getirdiği serbestleştirme hareketi, istihdam ve işgücü verimliliğinin artırılması amacıyla işgücü piyasasının “esnekleştirilmesini” zorunlu kılarken, bu kavrama; işe alma ve işten çıkarmanın basitleştirilmesi, işçi-işveren ilişkilerinin ademi merkezileştirilmesi, sendikal hakların kısıtlanması, toplu sözleşmeler, koruyucu düzenlemeler ve sosyal sigorta yardımlarının olabildiğince azaltılması anlamları yüklenmektedir (Saad-Filho, 2008: 193). Neo-Klasik bir yaklaşımın sonucu olan, esnekliğin (Gönel, 2010: 218) getirdikleri, Fordizmin katılıklarıyla açıktan çatışmakla birlikte, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yeniliklerin, yeni piyasaların, ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunu hızlandırmıştır. Bu süreç, yüksek yapısal işsizliğe, vasıfların yok edilmesine ve yeniden oluşmasına, reel ücret artışlarında mütevacılığa ve sendikal gücün geriletilmesine yol açmaktadır. Bunlardan daha da önemlisi, sürekli istihdamdan yarı zamanlı, geçici ya da taşeron türü istihdama doğru yaşanan bir kayma söz konusu olmaktadır (Harvey, 2010: 170-171). Böylece küreselleşme ve teknolojik dönüşümler neticesinde şekillenen esnek çalışma biçimlerinin, istihdam kayıplarına yol açması, önüne geçilmesi önemli bir husus haline gelmiştir (Özgüler, 2003: 76).

Sanayi ötesi toplumun şekillendiği esnada sosyal, kültürel, ekonomik ve politik çevrede dönüşüm yaratan gelişmeler neticesinde; Post-Fordizm ya da esnek üretim, post-endüstriyel dönem veya toyotizm gibi adlarla anılan, tüketim-üretim pazarları arasındaki istikrarın bozulduğu, krizlerin yaşandığı, çok uluslu şirketler ve bilişim teknolojilerinin boy gösterdiği bir döneme girilmiştir (Bozkurt, 2011: 28). Bu dönemde esneklik kavramı, üretimde ve çalışma ilişkilerindeki değişimleri muhteva eden bir

ekonomik ve politik gösterge niteliğindedir. Ekonomik değişme, Fordist kitle üretiminden, esnekleşmenin şekillendirdiği Post-Fordist sisteme geçişi tanımlayan geçiş modellerinin ortaya çıkışının temel sebebinin oluşturmaktadır (Peck, 2005: 137). Bu süreçte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli rol oynadığı, esnek işgücü ve esnek sisteme dayalı fiyatlandırma söz konusu olmaktadır (Özgüler, 2003: 74). Farklı zaman aralıkları ve rekabet aşamalarının, bir üretim sisteminin değerine nazaran güçlenmesini nasıl sağladığına en önemli örnek olarak; Fordist üretim sistemindeki gerileme karşısında, Post-Fordist sistemin genişlemesi gösterilebilir. Fordizmin yükselişi ve gerilemesi, baskın karakterli rekabetin doğasındaki değişiklikler tarafından şekillendirilmiştir (Rubery, Grimshaw, 2003: 53).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Sanayisizleşme sürecinin ekonomik gelişme sürecinde meydana gelen yakınsamanın bir boyutunu oluşturması, işgücü piyasalarının da bu etkiler neticesinde şekillenmesinde rol oynamaktadır. Ancak bu süreçte, işgücü piyasalarını şekillendiren esas unsurun hangi gelişmelerden kaynaklandığını belirleyebilmek güçtür. Bu sürece, yeniden yapılanmalar, bütünleşmeler ve küreselleşme süreci eşlik etmektedir.

Dünya ekonomisindeki yapısal dönüşümler, 1990'lı yıllarda büyümeye yönelik faktörlerin doğasını, ilişkilerini ve önem düzeyini değiştirmiştir. Bu bağlamda, makroekonomik değişkenler ve büyümede etkili unsurlar, önceki dönemlere kıyasla önem kaybetmiştir. Diğer yandan, yapısal rekabet faktörleri, özellikle ekonomilerin uluslararasılaşması ve kurumlar/devletin rekabetçiliği büyüme için anahtar faktörler haline gelmiştir (Hämäläinen, 2007: 33). Toffler (2008: 17) insanlığın karşı karşıya olduğu yeni uygarlığın, çeşitli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı ve standartlaşma, senkronizasyon ve merkezileşmeden uzak yeni bir yaşam tarzını beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır.

Medoff (1983) ABD işgücü piyasalarında 1970'lerde başlayan dengesizliklerin, ilerleyen süreçte artarak sürdüğünü ve işsizlik oranı sabit kalmak kaydıyla iş arayanların

önceki döneme göre arttığını ifade etmektedir. Bu durum, işsizlik oranı sabit tutulsa bile, sanayi sektöründe işten atılma olasılığının oldukça yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Dengesizliklerde meydana gelen artışın nedeni, arz yönlü yapısal değişmelerin irdelenmesi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna getirilen yaklaşım, Phillips eğrisine dayandırılmakta ve toplam faktör verimliliğine bağlı işsizlik artışının söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

Rowthorn ve Ramaswamy (1999) 18 sanayileşmiş ülke için 1963-1994 döneminde yaşanan gelişmeleri ele alarak, sanayi sektörünün istihdamdaki payı ile kişi başına düşen gelir arasında güçlü ve kalkınmanın ilk safhalarında, önce artan ve sonra ise tekrar azalan bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Fan *vd.* (2003) yapısal dönüşümlerin büyümeye katkısını değerlendirerek, ekonomik etkinliğin getirisinin esasen sektörler arası işgücü hareketliliğine dayandığını ileri sürmektedir. Sermaye hareketliliği ve sermayenin yeniden tahsisindeki sınırlılıklar ekonomik etkinliğin önünde bir engel olarak görülmektedir. Rowthorn ve Coutts (2004) 23 ülke için 1962-2002 döneminde yaşanan yapısal değişme sürecine dair, sanayi sektörü istihdamı ve kişi başına düşen gelir arasında güçlü ve doğrusal olmayan bir ilişki tespit etmiştir. Ayrıca sabit sermaye oluşumu ve genel ticaret dengesinin sanayi sektörü istihdamı üzerinde pozitif bir etkisinin söz konusu olduğu görülmüştür.

Dasgupta ve Singh (2006) 48 ülke için 1990-2000 döneminde Kaldoryen yaklaşım ile yapısal değişmeyi açıklamaya yönelik, hizmetler sektöründeki genişlemenin, verimlilikteki artış üzerinde pozitif bir etkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Lima ve Paredes (2007) Şili'de ekonomik büyüme ve ücretlerin gösterdiği ilişkiyi ortaya koymuş ve işsizlikte işgücü piyasasının esnekleşmesinin rol oynadığı bir yapısal değişimin söz konusu olduğuna işaret etmiştir. Rogerson (2007) ABD ve Avrupa işgücü piyasaları arasındaki farklılıkların, hizmetler sektörü piyasalarının gelişmişliğinden kaynaklandığını öne sürmektedir.

Şıklar ve Tonus (2007) Türkiye ekonomisinde sanayisizleşme sürecinde fazla değerlendirilmiş yerli paranın uluslararası rekabet gücü kaybına yol açması nedeniyle imalat

sanayi sektörünün performansını, verimliliğini ve ekonominin toplam istihdam düzeyini olumsuz etkilediği yönünde bulgulara ulaşmıştır. Kılıçaslan ve Taymaz (2008) ise işgücü piyasası kurumları ve endüstriyel yapının, üretimin verimliliği üzerinde pozitif etkilerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Gül *vd.* (2009) Türkiye’de ortalama reel ücretlerin ve işgücü verimliliğinin istihdam üzerindeki etkisinin negatif, yatırım teşviklerinin istihdam üzerindeki etkisinin ise olumlu olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca büyümenin istihdama, tarım sektörü büyümesinin sektör istihdamına ve sanayi sektörü büyümesinin sektör istihdamına pozitif etki ettiği sonucuna ulaşılırken, hizmetler sektörü büyümesinin ise sektör istihdamını negatif etkilediği görülmüştür. Bu sonuç, sektördeki işgücü verimliliğinin artışına bağlanmaktadır.

Mallick (2012) Hindistan’da yapısal dönüşüm sürecinde; ekonomik faktör, işgücü faktörü, altyapı ve mali faktörün sanayi sektöründeki özel yatırımların ana belirleyicileri olduğunu tespit etmiştir. Mehta (2012) ise Hindistan’da ekonomideki katma değer in açıklanmasında, istihdamın ele alınan tüm dönemlerde pozitif etkili ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu vurgulamaktadır. Sandalcılar ve Noyan Yalman (2012), Türkiye ekonomisinin ihracat yapısındaki değişimin, işgücü yoğun mallardan sermaye yoğun mallara doğru kayma ile sonuçlandığını tespit etmiştir. Dolayısıyla çalışmada, işgücü piyasaları boyutunda beklenen etkilerin, sermaye yoğun malların katma değeri yüksek mallara dönüşmesi ile sağlanabileceğine dikkat çekilmektedir.

Felipe *vd.* (2009) yapısal dönüşümlerin en belirgin özelliği olarak, tarım sektörünün ekonomideki payında azalmaya paralel olarak hizmetler sektörünün payında meydana gelen artışa işaret etmektedir. Iacovoiu *vd.* (2009) Romanya’da çok uluslu şirketlerin etkileri ile ortaya çıkan yapısal dönüşümlerin, üretim sürecinde ve çalışanlar üzerinde sürdürülebilir nitelikteki modernleşme ve kalkınma bağlamındaki gelişmeler sayesinde pozitif etkilere yol açtığını göstermektedir. Rowthorn ve Coutts (2004: 3-5) gelişmiş ülkelerde imalat sektörünün istihdamdaki payının gerilemesini, bazı nedenlere dayandırmaktadır. Bunlar; uzmanlaşma, tüketim, verimlilik, uluslararası ticaret ve yatırım kavramları altında irdelenmektedir.

Modern ekonomilerde sanayi ve hizmetler sektörleri arasında meydana gelen yapısal dönüşüm, genel kabul gören bir gerçektir. Bununla birlikte, gelişmiş ekonomilerde gayrisafi yurtiçi hâsıla oynaklığındaki azalma da yaygın olarak gözlenen bir süreçtir. Buna rağmen, son yıllarda ABD ekonomisinde gayrisafi yurtiçi hâsıla oynaklığında belirgin bir artış söz konusudur. Bu olgu, yine son dönemde yaşanan finansal paniğe atfedilmektedir (Moro, 2011: 410).

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KULLANILAN VERİLER

Bu çalışma ile OECD ülkelerinde ekonomide meydana gelen yapısal değişmelerin işgücü piyasaları boyutunda sanayisizleşme süreci üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapısal dönüşümler genellikle sektörlerin istihdam ve hasıladaki payındaki değişmelerle incelenmektedir. İstihdamdaki gelişmeler, hasıllanın belirleyicisi konumundadır. Dolayısıyla yapısal dönüşümün, en açık ve kolaylıkla ölçülebilen karakteristiği, işgücünün mesleki kompozisyonundaki değişimdir. Ancak çalışmalar sektörlerin hasıladaki payı ile istihdamdaki payının birbirine uyum gösteren değişimler gösterdiğini ortaya koymaktadır (Stahl, 2001: 360).

Çalışmada yararlanılan veriler, 1980-2012 dönemine ilişkin 34 OECD üyesi ülkeyi kapsamaktadır. OECD üyesi ülkelerin büyük bir çoğunluğu (Meksika, Şili ve Türkiye dışında) benzer ekonomik gelişmişlik seviyesinde bulunmaktadır. Çalışmanın veri setinin oluşturulmasında; Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün Laborsta, OECD'nin OECDStat ve Dünya Bankası'nın World Development Indicators veritabanlarından yararlanılmıştır. Çalışmada verilerin tümü logaritmik formda kullanılmıştır.

Yapısal dönüşümlerin sektörel istihdamı yeniden şekillendirmesinde rol oynayan asıl faktörlerden biri olan uzmanlaşmanın bir göstergesi olan Lilien İndeksi⁹ (Goschin *vd.*, 2008: 254), Robson (2009: 275)'da modelin önemli bir açıklayıcı değişkenidir. Zira Lilien İndeksi, yapısal değişmelerin önemli bir göstergesidir. Özellikle istihdamın kompozisyonundaki yapısal değişmeler için bir ölçü olan bu indeks, hasıllanın

oluşumunda sektörel değişim etkilerinin işgücü talebini etkileme derecesi için de dolaylı bir gösterge niteliğindedir (Ansari *vd.*, 2013).

Çalışma kapsamında oluşturulan modellerde; sanayi sektörü istihdam endeksi (EII), sanayi sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı (EI), doğrudan yabancı yatırım girişinin hasılaya oranı (FDI), gayri safi sabit sermaye miktarı (CAP), kişi başına düşen milli gelir büyüme oranı (GNI), işgücü verimliliği endeksi (LP), genel ticaret dengesi (OTB)¹⁰, Lilien indeksi (LLN) ve uzun dönem işsizlik oranı (LUN) verilerine yer verilmiştir.

Çalışmada, her ülke için tüm gözlemlerin elde edilmesi mümkün olmadığından, dengesiz panel veri seti kullanılmıştır. Sanayisizleşme sürecinin ekonomideki etkilerini açıklayabilmek için açıklayıcı değişkenlerin potansiyel içselliğini gözeterek dinamik panel veri analizine başvurulmuştur.

Açıklamaları daha önce yapılan verilerle oluşturulan modellerde; i ve t notasyonları ile sırasıyla ülke ve zaman aralığı, α ile sabit terim, Z_i ile değişkenlerin toplulaştırılmış şekli ve u_{it} ile hata terimi tanımlanmakta olup, temel model formları aşağıda açıklanmıştır.

Ekonomideki sanayisizleşme sürecinde meydana gelen yapısal dönüşümlerin sanayi sektörünün istihdamdaki payı üzerindeki etkilerini inceleyen model formları şu şekildedir:

$$EI_{it} = \alpha + \beta_1 GNI_{it} + \Sigma \beta_2 Z_i + u_{it}$$

$$EI_{it} = \alpha + \beta_1 EI_{i,t-1} + \beta_2 GNI_{it} + \Sigma \beta_3 Z_i + u_{it}$$

Bir ülkenin sanayi sektöründe istihdam edilen işgücünün yüzdesi olan sanayi sektörünün istihdamdaki payında meydana gelen azalma, artan sanayisizleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, ilk model; ülkedeki kişi başına düşen hasıladaki değişim, işsizlik oranındaki değişim ve ülkeye doğrudan yabancı

yatırım girişinin sanayi sektörünün istihdamdaki payı üzerine etkilerini sorgulamaktadır. İkinci model ise bağımlı değişkenin gecikmesi kullanılarak yapılan dinamik modeldir. Bu modelde, bağımlı değişkenin gecikmesinin pozitif ve anlamlı olması beklenmektedir.

Ekonomideki uzmanlaşma, sermaye, verimlilik ve yatırımlar eksenlerinde meydana gelen yapısal dönüşümlerin, sanayi sektörü istihdamındaki azalma üzerindeki etkilerini inceleyen model formları şu şekildedir:

$$EII_{it} = \alpha + \sum \beta_1 Z_i + u_{it}$$

$$EII_{it} = \alpha + \beta_1 EII_{i,t-1} + \sum \beta_2 Z_i + u_{it}$$

İlk model; Lilien uzmanlaşma indeksi, sabit sermaye endeksi, işgücü verimliliği endeksi ve ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi değişkenlerinin sanayi sektörü istihdamı üzerine etkilerini sorgulamaktadır. Modelde işgücü verimliliğinin negatif, diğer değişkenlerinse bağımlı değişkeni pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. İkinci model ise bağımlı değişkenin gecikmesi kullanılarak yapılan dinamik modeldir. Bu modelde, bağımlı değişkenin gecikmesinin pozitif ve anlamlı olması gerekmektedir.

Modeller oluşturulurken, değişkenler farklı matematiksel kalıplarda denenmiş ve en başarılı sonuçlara çalışmada yer verilmiştir. Modellerle açıklanması hedeflenen ilişkilere dair bilgiler, model bulguları ile birlikte verilmiştir. Temel formları verilen modellerin, hem statik hem de dinamik olarak ele alınması ile dinamik modellerin sağladığı, bağımlı değişkenin uyum hızını belirleme imkânından yararlanmak amaçlanmıştır. Bu değişkenlerin katsayılarının ise pozitif olması beklenmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmada OECD ülkelerinde ekonomide meydana gelen yapısal değişmelerin işgücü piyasaları boyutunda sanayisizleşme süreci üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen analizin bulguları bu bölümde verilmiştir. Ekonomide sanayisizleşme sürecinin yansımaları kabul edilen sanayi sektörünün istihdamdaki payı üzerindeki etkilerini Tablo 1'deki modeller açıklamaktadır. Model sonuçlarına

ulaşılması sırasında, modellerin temel varsayımlarına yönelik tanılayıcı kontrolleri yapılmış ve tahminci seçiminde Hausman testinden ($\chi^2[4] = 54,25$) yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, Model A'da yer alan Huber-White standart hatalarla değişen varyans ve otokorelasyonun varlığında dirençli sabit etkiler tahmincisi F testi sınamasına göre genel olarak anlamlıdır. Model B ise Arellano ve Bond (1991)'un Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisinden yararlanılan, bağımlı değişkenin gecikmesi kullanılarak yapılan dinamik analizin sonuçlarını göstermektedir. Bu modelde, araç değişken olarak sanayi sektörünün istihdamdaki payı değişkeninin 2 dönem gecikmesi olan (EI_{it-2}), bağımsız değişkenler arasında yer alan ve bağımlı değişkenin gecikmeli değeri olan (EI_{it-1}) yerine araç değişken olarak kullanılmıştır. Standart olarak birinci fark modelinde, OTB yerine (ΔOTB_{it}), GNI yerine (ΔGNI_{it}), LUN yerine (ΔLUN_{it}) ve FDI yerine (ΔFDI_{it}) kullanılmıştır. Model C'de ise Blundell-Bond'un Sistem GMM yöntemi ile elde edilen bulgular verilmiştir. Bu modelde, araç değişken olarak; GMM eşitliğinde sanayi sektörünün istihdamdaki payı değişkeninin 2 dönem gecikmesi olan (EI_{it-2}) ve düzey eşitliğinde ise bağımlı değişkenin gecikmeli değeri olan (EI_{it-1}) kullanılmıştır.

Bir ülkenin sanayi sektöründe istihdam edilen işgücünün yüzdesi olan sanayi sektörünün istihdamdaki payında meydana gelen azalma, artan sanayisizleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, ülkede kişi başına düşen hasıladaki değişme (GNI), işsizlik oranındaki değişme (LUN), ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi (FDI) ve genel ticaret dengesi (OTB) değişkenleri ile bu sürecin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Modellerde, kişi başına düşen hasıladaki değişme pozitif katsayılı ve anlamlı olarak elde edilmiştir. Uzun dönem işsizlik oranı değişkeni, Model A'da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı almıştır. Sadece Model B'de anlamlı olmak üzere, tüm modellerde genel ticaret dengesi değişkeni negatif katsayılar almıştır. Bağımlı değişkenin gecikmesinin Model B ve C'de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı sergilemesi, sanayi sektörünün istihdamdaki mevcut payının, bu orandaki değişmeyi pozitif yönde etkilediğine işaret etmektedir. Model B'de verilen Arellano-Bond tahminlerinin tutarlı olması için modelin ikinci dereceden otokorelasyon göstermemesi gerekmektedir. Gerçekleştirilen testler, böyle bir problemin görülmediğini (1. Derece [$z=-2.9694$], 2. Derece [$z=-1.7241$]), dolayısıyla tahminlerin

tutarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca seçilen araç değişkenlerin optimalliği, sonuçları tabloda verilen Sargan testi ile sınıandığında, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu görülmüştür. Model C’de verilen, Blundell ve Bond Sistem GMM tahminlerinin tutarlı olması için modelin ikinci dereceden otokorelasyon göstermemesi gerekmektedir. Testler, böyle bir problemin görülmediğini (1. Derece [$z=-2.8492$], 2. Derece [$z=-1.6159$]), dolayısıyla tahminlerin tutarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca seçilen araç değişkenlerin optimalliği, sonuçları tabloda verilen Sargan testi ile sınıandığında, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Sanayisizleşme Sürecinin Etkileri

	Model A	Model B	Model C
	SE	GMM	Sistem GMM
EI (lag)		0.8706*** (0.0260)	1.0151*** (0.0272)
GNI	0.0139** (0.0059)	0.0085*** (0.0017)	0.0107*** (0.0018)
LUN	-0.1573*** (0.0461)		
FDI	0.0170* (0.0083)	0.0063*** (0.0013)	0.0050*** (0.0013)
OTB	-0.0135 (0.0100)	-0.0035* (0.0020)	-0.0025 (0.0022)
Sabit	3.7649*** (0.1470)	0.4043*** (0.0872)	-0.0687 (0.0921)
N (gözlem)	223	187	229
N (ülke)	28	27	29
R ² (grup içi)	0.2545		
F İstatistiği	19.76		
Sargan		184.21	218.67

Parantez içerisinde standart hatalar (robust) verilmiştir. * p<0.10, ** p<0.05, ***p<0.01.

Tablo 2’deki modeller; uzmanlaşma, sermaye ve verimlilik eksenlerinde meydana gelen yapısal dönüşümlerin, sanayisizleşme sürecinin ekonomideki yansıması olarak kabul edilen sanayi sektörü istihdamındaki gerileme üzerindeki etkilerini

açıklamaktadır. Model sonuçlarına ulaşılması sırasında, modellerin temel varsayımlarına yönelik tanılayıcı kontrolleri yapılmış ve tahminci seçiminde Hausman testinden ($\chi^2[4] = 215,46$) yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, Model A’da yer alan Huber-White standart hatalarla değişen varyans ve otokorelasyonun varlığında dirençli sabit etkiler tahmincisi F testi sınavına göre genel olarak anlamlıdır. Model B ise Arellano ve Bond (1991)’un Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisinden yararlanılan, bağımlı değişkenin gecikmesi kullanılarak yapılan dinamik analizin sonuçlarını göstermektedir. Bu modelde, araç değişken olarak sanayi sektörü istihdam endeksi değişkeninin 2 dönem gecikmesi olan (EII_{it-2}), bağımsız değişkenler arasında yer alan ve bağımlı değişkenin gecikmeli değeri olan (EII_{it-1}) yerine araç değişken olarak kullanılmıştır. Standart olarak birinci fark modelinde, LLN yerine (ΔLLN_{it}), CAP yerine (ΔCAP_{it}) ve LP yerine (ΔLP_{it}) kullanılmıştır. Model C’de ise Blundell-Bond’un Sistem GMM yöntemi ile elde edilen bulgular verilmiştir. Bu modelde, araç değişken olarak; GMM eşitliğinde sanayi sektörü istihdam endeksi değişkeninin 2 dönem gecikmesi olan (EII_{it-2}) ve düzey eşitliğinde ise bağımlı değişkenin gecikmeli değeri olan (EII_{it-1}) kullanılmıştır.

Sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü endeksinde meydana gelen azalma, artan sanayisizleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Lilien uzmanlaşma indeksi (LLN), gayri safi sabit sermaye (sabit fiyatlarla) (CAP) ve işgücü verimliliği indeksi (LP) değişkenleri ile bu sürecin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Modellerde, sabit sermaye indeksi pozitif katsayılı ve işgücü verimliliği indeksi negatif katsayılı olmak üzere, istatistiksel olarak anlamlı şekilde elde edilmiştir. Lilien indeksi (LLN) ise sadece Model C’de pozitif fakat istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı alırken, Model A ve B’de istatistiksel olarak anlamlı değildir. İşgücü verimliliği indeksi, sanayi sektörü istihdam endeksini Model A ve B’deki istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara göre negatif olarak etkilemektedir. Ayrıca gayri safi sabit sermaye değişkeni tüm modellerde pozitif katsayılı ve istatistiksel olarak anlamlı olarak elde edilmiştir. Bağımlı değişkenin gecikmesinin, Model B ve C’de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir katsayı sergilemesi, mevcut sanayi sektörü istihdamının, istihdam endeksindeki değişmeyi pozitif yönde etkilediğine işaret etmektedir. Model B’de

verilen Arellano-Bond tahminlerinin tutarlı olması için modelin ikinci dereceden otokorelasyon göstermemesi gerekmektedir. Gerçekleştirilen testler, böyle bir problemin görülmediğini (1. Derece [$z=-1.2418$], 2. Derece [$z=-1.0274$]), dolayısıyla tahminlerin tutarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca seçilen araç değişkenlerin optimallığı, sonuçları tabloda verilen Sargan testi ile sınıdığında, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Yapısal Dönüşümlerin Sanayi Sektörü İstihdamı Gerilemesine Yönelik Etkileri

	Model A SE	Model B GMM	Model C Sistem GMM
EII (lag)		0.7828*** (0.0557)	0.8397*** (0.0303)
LLN	0.1831 (0.0119)	-0.0021 (0.0133)	0.0159*** (0.0057)
CAP	0.5125*** (0.0826)	0.1613*** (0.0333)	0.2061*** (0.0261)
LP	-0.9705** (0.1140)	-0.2174*** (0.0503)	
Sabit	-3.2261** (1.3069)	-2.0293*** (0.6796)	0.1449 (0.1025)
N (gözlem)	623	597	642
N (ülke)	24	24	24
R ² (grup içi)	0.4818		
F İstatistiği	21.67		
Sargan		465.20	416.51

Parantez içerisinde standart hatalar (robust) verilmiştir. * $p<0.10$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$.

Model C'de verilen Blundell, Bond Sistem GMM tahminlerinin tutarlı olması için modelin ikinci dereceden otokorelasyon göstermemesi gerekmektedir. Testler, böyle bir problemin görülmediğini (1. Derece [$z=-1.2409$], 2. Derece [$z=-1.4312$]), dolayısıyla tahminlerin tutarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca seçilen araç değişkenlerin

optimalliği, sonuçları tabloda verilen Sargan testi ile sınındığında, aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bir ülkenin sanayi sektörünün istihdamdaki payında meydana gelen azalmanın artan sanayisizleşmeye işaret ettiği bilinmektedir. Yine sanayi sektöründe istihdam edilen işgücü endeksinde meydana gelen azalma, artan sanayisizleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Analiz bulguları; sanayisizleşmenin ekonomi ve işgücü piyasaları üzerinde anlamlı etkilerinin söz konusu olduğu göstermektedir. Sanayi sektörü istihdamı ile kişi başına düşen hâsıla, sabit sermaye yatırımları ve doğrudan yabancı yatırım girişi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak işgücü verimliliği endeksi ve uzun dönem işsizlik oranının negatif olarak sanayi sektörü istihdam endeksi üzerinde anlamlı şekilde etkili olduğu görülmektedir. Analizin ortaya koyduğu bir diğer bulgu ise mevcut sanayi sektörü istihdamının, istihdam endeksindeki değişmeyi doğru yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Çalışmada ulaşılan bulgulardan hareketle OECD ülkeleri üzerinde belirtilen dönemde sanayisizleşmeye dönük bir takım gelişmelerin iktisadi etkilerinin tespit edilebildiği görülmektedir. Bu bağlamda, beklendiği üzere işgücü verimliliğinde meydana gelen artışın ve uzun dönem işsizlik oranının oluşturduğu trendin istihdamı azaltıcı yönde etki yapması gibi gerçeklerden hareketle işgücü piyasasındaki gelişmelerin izlenmesi gerekliliği vurgulanmalıdır. Nitekim ekonominin tüm sektörlerinde teknolojik gelişmeler başta olmak üzere yeniliklerin meydana getirdiği bir ivmelenme söz konusu olmakta ve bu da verimlilik artışı başta olmak üzere iktisadi gelişmeyi sağlayacak unsurları ön plana taşımaktadır. Bu nedenle, ekonominin yol aldığı gelişme sürecinde üretim fonksiyonunda önemli rollerden birini üstlenen işgücü faktörünün, piyasa koşullarında karşı karşıya kalacağı koşullara yönelik belirtilen gelişmeler çerçevesinde yaklaşımlar geliştirilmesi yönünde bir gereklilik oluşmaktadır.

NOTLAR

- ¹ Bu yaklaşımı ortaya koyanların başında Colin-Clark gelmektedir.
- ² Bu işletmeler (hollow corporations), üretilmiş mal ve hizmetlerin satışından kâr etmektedir.
- ³ Örneğin, İngiltere’de 1960’lardan itibaren imalat sanayinde istihdam edilenlerin sayısında hızlı bir düşüş görülmektedir. Bu yönelimin, OECD ülkeleri genelinde gözlemlendiği de belirtilebilir.
- ⁴ 16 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) Arap-İsrail savaşı dolayısıyla petrol üretimini düşürüp, Batılı ülkelere özellikle de ABD ve Hollanda’ya ambargo koymuştur. OPEC petrol fiyatlarını yükseltmiş ve arz azalmasına rağmen talep sabit kalmış, böylece muazzam fiyat artışları söz konusu olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, tüketim cephesinde meydana gelen değişimler, taşeronlaşma ve danışmanlık hizmetlerinin artışı ile birlikte tüketimde devir hızının yükselmesi yönünde bir ihtiyaç doğurmuştur.
- ⁵ Engel yasası, düşük gelir seviyesinde tüketim harcamalarının temel ihtiyaçlara yöneltilmesini ve artan gelir seviyelerinde harcama kalıplarının buna bağlı olarak değişmesi durumunu ifade etmektedir.
- ⁶ ABD’de GSYH’nin %70’ini oluşturmaktadır.
- ⁷ Modern yönetim biliminin kurucusu olarak kabul edilen Amerikalı mühendis Frederick W. Taylor’ın bir işin bölümlere ayrıştırılması ve çalışanların o alanda uzmanlaşmasını temeline dayanan görüşleri ile şekillenen teoridir.
- ⁸ 20. Yüzyılın başında Henry Ford’un Detroit’teki Highland Park Fabrikası’nda geliştirdiği, kitlelere yönelik üretim yapma imkânı sunan bir teknikler bütünü olup, yol açtığı tüketim malları devrimi ile tüketici davranışlarını doğrudan etkisi altına almıştır. Uygulamaya konan yöntemde, her bir işçi üretim bandında çok küçük ve vasıfsız bir işle görevlendirilmiş olup, üretim sürecinin geri kalanı hakkında bilgisizdirler.
- ⁹ Lilien İndeksi yapısal dönüşümün önemli bir göstergesi olarak genel kabul görmesi dolayısıyla araştırmacılara avantaj sağlayan bir indekstir.
- ¹⁰ Rowthorn ve Coutts (2004)’da kullanılan ve modelde yer verilen genel ticaret dengesi verisi, ihracat hacmi endeksinden ithalat hacmi endeksinin çıkarılması yoluyla hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

- Altıok, M., İ. Tuncer (2011), “Türkiye İmalat Sanayinde Yapısal Değişim ve Üretkenlik: 1980-2008 Dönemi”, *EconAnadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II*, Eskişehir.
- Andersson, L., O. Gustafsson, L. Lundberg (1998), *Structural Change, Competition and Job Turnover in the Swedish Manufacturing Industry 1964-96*, Stockholm: FIEF.

- Ansari, M.R., C. Mussida, F. Pastore (2013), "Note on Lilien and Modified Lilien Index", *Bonn Institute for the Study of Labor*, Discussion Paper Series, No. 7198.
- Barutçu, E. (2006), "Bilgi Toplumunda İnsan Kaynakları ve İnsan Kaynaklarının Etkinliğini Sağlamada Yetkinlikler", N. Kargı (ed.), *Bilgi ve Bilgi Toplumu*, Bursa: Ekin Kitabevi, 145-164.
- Bayram, H. (2010), *Bilgi Toplumu ve Bilgi Yönetimi*, İstanbul: Etap Yayınevi.
- Belek, İ. (2010), *Esnek Üretim Derin Sömürü*, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Berend, I. T. (2011), *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, S. Çağlayan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Blundell, R., S. Bond (1998), "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87, 115-143.
- Boeri, T. (2000), *Structural Change, Welfare Systems, and Labour Reallocation: Lessons from the Transition of Formerly Planned Economies*, New York: Oxford University Press.
- Bozkurt, T. (2011), *Çalışma İlişkilerinin Evrimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Bozkurt, V. (2012), *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi, Kültür*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Brakman, S., H. Garretsen, C. Marrewijk, A. Witteloostuijn (2012), *Nations and Firms in the Global Economy: An Introduction to International Economics and Business*, New York: Cambridge University Press.
- Canbey Özgüler, V. (2003), *Yeni Ekonomi Anlayışı Kapsamında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye Örneği*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1479, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 179.
- Castree, N., N.M. Coe, K. Ward, M. Samers (2004), *Spaces of Work: Global Capitalism and the Geographies of Labour*, London: SAGE.
- Dasgupta, S., A. Singh (2006), "Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries", *Helsinki United Nations University Research Paper*, No. 2006/49.
- Demircioğlu, A.M., M. Engin (2002), *Dünyada ve Türkiye'de Esnek Çalışma (2002-52)*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Doğaner Gönel, F. (2010), *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Duarte, M., D. Restuccia (2010), "The Role of the Structural Transformation in Aggregate Productivity", *The Quarterly Journal of Economics*, 125(1), 129-173.

- Duménil, G., D. Lévy (2009), *Kapitalizmin Marksist İktisadı*, S. Pelek (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkan, H. (1998), *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fan, S., X. Zhang, S. Robinson (2003), "Structural Change and Economic Growth in China", *Review of Development Economics*, 7(3), 360-377.
- Felipe, J., M. Leon-Ledesma, M. Lanzafame, G. Estrada (2009), "Sectoral Engines of Growth in Developing Asia: Stylised Facts and Implications", *Malaysian Journal of Economic Studies*, 46(2), 107-133.
- Furaker, B. (2005), *Sociological Perspectives on Labor Markets*, New York: Palgrave Macmillan.
- Goschin, Z., D.L. Constantin, M. Roman, B. Ileanu (2008), "Regional Specialisation and Geographic Concentration of Industries in Romania", *Association of Economic Universities of South and East Europe and Black Sea Region Conference*, Rostov State University of Economics, 254-263.
- Gül, E., A. Ekinci, S. Konya (2009), *Türkiye'de İstihdam Politikaları: Yapısal Bir Analiz*, Bursa: Ekin.
- Hämäläinen, T.J. (2007), "Social Innovation, Structural Adjustment and Economic Performance", T. J. Hämäläinen ve R. Heiskala (Ed.), *Social Innovations, Institutional Change, and Economic Performance: Making Sense of Structural Adjustment Processes in Industrial Sectors, Regions, and Societies*, Glos: Edward Elgar Publishing, 11-51.
- Harrington, J.W., B. Warf (1995), *Industrial Location: Principles, Practice, and Policy*, New York: Routledge.
- Harvey, D. (2010), *Postmodernliğin Durumu*, S. Savran (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E.J. (1998), *Sanayi ve İmparatorluk*, A. Ersoy (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Iacovoiu, V.B., C.R. Bucur, D. Trif (2009), "Development of Services in Romania under the Influence of Transnational Corporations", *Universităţii Petrol Gaze din Ploieşti Buletinul*, LXI(4), 61-68.
- Jenkins, R. (2001), "Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi", F. Şenses (ed.), S. Öztürk (çev.), *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 211-254.
- Johnston, B.F., S.T. Nielsen (1966), "Agricultural and Structural Transformation in a Developing Economy", *Economic Development and Cultural Change*, 14(3), 279-301.
- Kaynak, M. (2005), *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Kılıçaslan, Y., E. Taymaz (2008), "Labor Market Institutions and Industrial Performance: An Evolutionary Study", *Journal of Evolutionary Economics*, 18, 477-492.
- Kollmeyer, C. (2009), "Explaining Deindustrialization: How Affluence, Productivity Growth, and Globalization Diminish Manufacturing Employment", *American Journal of Sociology*, 114(6), 1644-1674.
- Krippner, G.R. (2005), The Financialization of the American Economy, *Socio-Economic Review*, 3, 173-208.
- Kumar, K. (2010), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, M. Küçük (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Kutlu, E., S. Taban (2007), *Bilgi Toplumu ve Türkiye*, Ankara: Pelikan Yayıncılık.
- Lapavitsas, C. (2009), "Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere", C. Lapavitsas (ed.), T. Öncel (çev.), *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., İstanbul: Yordam Kitap, 25-74.
- Lima, V.O., R.D. Paredes (2007), "The Dynamics of the Labor Markets in Chile", *Estudios de Economía*, 34(2), 163-183.
- Mallick, J. (2012), "Estimation of Private Investment in Manufacturing Sector and Determinants in Indian States", *New Delhi Institute for Studies in Industrial Development*, Working Paper No: 06.
- Medoff, J.L. (1983), "U.S. Labor Markets: Imbalance, Wage Growth, and Productivity in the 1970s", *Brookings Papers on Economic Activity*, 14(1), 87-128.
- Mehta, S. (2012), "Structural Transformation and Industrialization: A Panel Analysis of Indian Manufacturing Industries", *Journal of Comparative Asian Development*, 11(1), 152-186.
- Mihçı, H. (1998), "Kalkınmanın Örüntüleri Yaklaşımı ve Türkiye Ekonomisindeki Kalkınma Örüntüleri: 1950-1994", *Ekonomik Yaklaşım*, 9(28), 65-96.
- Moro, A. (2011), "The Structural Transformation between Manufacturing and Services and the Decline in the US GDP Volatility", *Review of Economic Dynamics*, 15, 402-415.
- Peck, J. (2005), "Places of Work", E. Sheppard, T. J. Barnes (ed.), *A Companion to Economic Geography* iç. Malden, MA: Blackwell Publishing, 133-148.
- Robson, M. (2009), "Structural Change, Specialisation and Regional Labour Market Performance: Evidence for the UK", *Applied Economics*, 41(3), 275-293.

- Rogerson, R. (2007), "Structural Transformation and the Deterioration of European Labor Market Outcomes", *National Bureau of Economic Research, Working Paper*, No. 12889.
- Rowthorn, R., K. Coutts (2004), "De-Industrialization and the Balance of Payments in Advanced Economies", *United Nations Conference on Trade and Development, Discussion Papers*, No. 170.
- Rowthorn, R., R. Ramaswamy (1999), "Growth, Trade, and Deindustrialization", *IMF Staff Papers*, 46-1, Washington D.C.
- Rubery, J., D. Grimshaw (2003), *The Organization of Employment: An International Perspective*, New York: Palgrave Macmillan Ltd.
- Saad-Filho, A. (2008), "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler", A. Saad-Filho, D. Johnston (eds.), Ş. Başlı, T. Öncel (çev.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, İstanbul: Yordam Kitap, 191-201.
- Sandalcılar, A.R., İ.N. Yalman (2012), "Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 49-65.
- Soete, L. (2004), "Küreselleşmiş Bir Dünyada Bilgi Temelli Ekonominin İnşası: Güçlükler ve Gelişme Potansiyeli", M.J. Rodrigues (ed.), E. Özsayar (çev.), *Avrupa'nın Yeni Bilgi Ekonomisi*, İstanbul: Dışbank Kitapları, 39-65.
- Stahl, C. (2001), "The Impacts of Structural Change on APEC Labor Markets and Their Implications for International Labor Migration", *Asian and Pacific Migration Journal*, 10(3-4), 349-377.
- Stover, R.G., M.L. Lichty, P.W. Stover (1999), *Industrial Societies: An Evolutionary Perspective*, New Jersey: Prentice Hall.
- Şıklar, İ., Ö. Tonus (2007), "Is It Possible to Deindustrialize Before Industrialization? The Turkish Case", *Journal of Economics*, 55(6), 594-611.
- Toffler, A. (2008), *Üçüncü Dalga: Bir Fütürist Ekonomi Analizi Klasığı*, S. Yeniçeri (çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Yılmaz, G. (2009), *İstihdam Edilebilirlik: Değişim Kıskaçında Birey*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Zhang, J.J., S.T. Lee (2009), "A Time Series Analysis of International ICT Spillover" in M.G. Hunter, F.B. Tan (eds.), *Handbook of Research on Information Management and the Global Landscape*, PA: Information Science Reference, 132-145.